

конструкцій з імперативною семантикою може бути перспективним у прагмалінгвістичному, соціолінгвістичному та комунікативному аспектах. Окремого вивчення при цьому потребуватиме позиція адресата висловлення.

Ключові слова: модальність, модальне слово, імператив, експлікація, мас-медіа, інформативність.

Summary. The article discusses the features of the functioning of imperative forms in the modern media, outlined trends in the values of categorical imperative in the modern Ukrainian language. Determined that the imperative is not grammatical category, semantic and functional, as the content value of this type of structures formed in the process according to situations. The analysis of the functioning of the peremptory designs online editions gives grounds to state that the study of modern media on the functioning of these structures imperative semantics may be promising in prahmalinhvistychnomu, sociolinguistic and communicative aspects. Separate study in this position will require the recipient to express.

Key words: modal, modal words, imperative, explication, media, informative.

УДК 811. 161. 2' 367.3

Каньоса П.С.

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ

Геополітичні процеси глобалізації, інформатизації суспільства, що інтенсивно відбуваються в останні десятиліття, підвищили значення володіння мовою як однією із ознак культури особистості, розширили коло людей, які активно вступають у міжкультурні контакти в усіх сферах суспільної діяльності. Актуальною постає проблема формування загальної культури студента, вироблення вміння використовувати різні типи мовних одиниць.

Речення як функціональна синтаксична одиниця упродовж багатьох десятиліть привертає увагу дослідників. Серед різних типів речень, одним із важливих засобів передачі думки (в усному чи писемному мовленні) є неповні речення. У вітчизняному мовознавстві тривалий час неповні речення розглядалися як варіант двоскладних, у яких випускається якийсь член речення (О.М.Пешковський, О.О.Шахматов, П.С.Дудик, І.Р.Вихованець). У зв'язку з виникненням теорії про детермінанти (Г.О.Золотова) неповне речення почали трактувати як одиницю вторинного імпліцитно-предикативного позначення дії (Н.Ю.Шведова, І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк та ін.).

При опрацюванні теми "Неповні речення" доцільно особливу увагу звернути на осмислення студентами семантики неповних речень, специфіки функціонування їх у сучасній українській мові та особливостей використання у мовленні.

Неповним реченням традиційно називають таке, в якому пропущено один із структурно необхідних синтаксичних членів, а також те, що не має власної структури, а опирається на структурну схему іншого речення (двоскладного чи односкладного) або на позамовну ситуацію.

Наприклад: *Спокій воду н'є, а неспокій – мед. (Н. тв.); Не розум від книг, а книги від розуму створились. (Г.Сковорода); Птиця радіє весні, а немовля – матері (Володимир Мономах); Українська земля лише нас покохала, а ми – їй (Які Гальчевський).*

Можливість виявити, встановити пропущений член вирізняє неповне речення серед повних з нульовою формою дієслова *бути* (*Я інженер; Я в школі і под.*), бо з таким реченням не може співвідноситися структура – *Я є інженер; Я є в школі*; повних односкладних: узагальнено-особових – *Чужим розумом розумним не будеш*; неозначено-особових – *Посадили над козаком явір та калину. (Т.Шевченко)*; безособових – *Довкола мене гриміло, рехло, клекотало, мов у котлі (І.Франко.)* тощо. Не належать до неповних синтаксично нечленовані комунікати, як-от: *Доброго ранку!; Зі святом Вас!; До побачення!*

Неповні речення класифікуються в залежності від того, з яким повним воно співвідноситься: двоскладним чи односкладним, поширеним чи непоширеним. У реченні не може бути одного чи кількох членів речення, причому будь-якого – головного чи другорядного. При зіставленні речення неповного з відповідним йому типом повного створює враження його структурної неповноти, наприклад: *1.Колос повний гнеться до землі, а порожній – догори стирчить (Н. тв.);*

2. Рідна мова дається народові Богом, а чужа - людьми, її приносять на вістрі ворожих списів (Василь Захарченко); 3. І розумні, і дурні – усі люблять істину. Але кожний – свою (Володимир Канівець). У другій частині першого речення пропущений підмет; у другому – присудок; у третьому – присудок і додаток. Ці члени речення легко визначити з попереднього контексту. Тому такі частини розглядаються як двоскладні неповні речення. Якщо ж у ці неповні речення вставити пропущені члени, висловлення втратили б свою текстову й ситуативну природність, стали б гіршими з боку стилістичного [7]. Саме неповними їх слід вважати умовно, бо відсутність у таких реченнях одного чи кількох членів у контексті не порушує їх смислової повноти, а у зв'язку з цим така відсутність є для них синтаксичною нормою [3; 8]. Неповні речення широко вживаються і надають мовленню невимушеності, гнучкості, природного звучання.

Вони формуються переважно за таких умов: а) контекст (смиловий зв'язок з попередніми або наступними реченнями); б) ситуація, за якої відбувається мовлення (частіше діалог); в) структура самого речення. Крім того, неповнота речення може компенсуватися інтонацією, мімікою, жестами співрозмовників, авторськими ремарками, що в значній мірі оживляє комунікативний процес.

Серед неповних виділяють речення формально і семантично неповні (контекстуальні або контекстні, ситуативні); речення формально неповні, але семантично повні – еліптичні [6], наприклад:

Скоро?

Недалеко вже...

– Женіть же! Женіть! Не шкодуйте! (І.Микитенко).

У контекстуальних неповних реченнях пропущений член речення визначається зі структури попереднього або наступного повного, що диктується потребою уникнути небажаного з стилістичних міркувань повторення його (*Не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями; Усе нам може вернутися, лиш молодість ніколи; Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив (Н. тв.).* У першому реченні пропущений додаток, у другому – присудок, а в останньому підмет, які можна визначити з попереднього контексту. Найчастіше речення буває неповним, коли в ньому відсутній присудок разом із залежними від нього членами, наприклад: *Три явори посадила сестра при долині..., а дівчина заручена – червону калину. (Т.Шевченко).*

Поширені неповні контекстуальні речення в прислів'ях, приказках і особливо в діалогічному мовленні, наприклад:

– Що ж ти шукаєш, сину, в Сократа? (Ефес стояв і дивися ясними чистими очима на батька. І був сам ясний та чистий, правдивий і нехитрий.)

– Істину, батьку.

– А хіба це не істина? – повів рукою за вікно. – Сонце – істина, і смоківниця теж, однаке це істини буття, а не думки. (Ю.Мушкетик).

Ситуативними називаються такі неповні речення, в яких відсутні члени виявляються ситуацією мовлення. Такими реченнями змальовуються життєві картини, що легко відтворюються і розуміються:

– Скажи, Сократе, яке місто дало світу Солона й Перікла?

– Вони народилися в Афінах, – мовив Сократ.

– А Фідія та Поліктета?

– Це – афінські майстри.

– А Есхіла, Софокла, Евріпіда?

– Теж афінські громадяни.

– Тоді скажи, кого з великих народила Спарта?

– Нікого, Феогене, Вона народила дух... (Ю.Мушкетик).

Пропущений компонент ситуативного неповного речення допомагає також виявити вміщена фотографія у журналі чи газеті, наприклад: *Людина року!*

Еліптичні неповні речення протилежні контекстуальним і ситуативним через те, що необхідні для осмислення речення умови наявні в самому реченні.

Еліптичними (від гр. *elleipsis* – випущення, пропуск) називаються неповні речення особливого типу, в яких пропуск якогось члена є відносно постійною ознакою їх синтаксичної структури [8, 377].

Пропуск певного члена в цих реченнях служить виключно стилістичній меті: передати думку стисло і разом з тим посилити емоційність викладу або надати висловленій думці більшої виразності, наприклад: *Маківка слова, стебло гніву. Була хмара, і вже самі пелюстки. Віддали між тичинками, віддали між галактиками... (Е.Андієвська); В хлібі – сила землі, В хлібі – сонечка жар, Теплий гомін дощу, легкий затінок хмар. (Н. тв.).*

Пропущений член еліптичного речення не завжди можна (та і нема потреби) встановити. За значенням еліптичні речення поділяються на такі групи: **наказові й окличні**, наприклад: **Коня! Вперед! Музику!**

Еліптичні окличні речення, що виражають:

а) побажання, заклик, наказ тощо, переважно складаються з другорядного члена, вираженого прислівником або є стійкими структурами мовлення, наприклад: **Щастя, радості Вам і творчих успіхів! Зима. На фронт! На фронт!** (В.Сосюра);

б) речення зі значенням руху: *Люди до неї – щоб то їй по-своєму вітати.* (М.Вовчок);

в) речення зі значенням говоріння, мовлення. – *Ти йому про діло, а він тобі про козу білу.* (Н. тв.);

г) речення зі значенням перебування, існування місцезнаходження: *Тиша у військах, жайворонки над військами. І ось нарешті 6.00.* (О.Гончар);

д) речення зі значенням енергійної дії, де можна домислити дієслова типу: **вдарити, кинути, схопити** т. ін. *Облизався неборака та меншого в пузо – аж загуло.* (Т.Шевченко).

Неповні еліптичні питальні речення поширені в діалогічному мовленні: *Що з тобою, Антоне?* (М.Коцюбинський); *Ви з якої дороги, пожежо моя?.. Синьйорито, вогонь по плечі, Осінь – ви і осінній я...* (М.Вінграновський).

Джерелом еліптичних речень є усне мовлення, наприклад: *Звідки він такий.* (О.Пахльовська); *А ми до вас в ранковий час (радіо); Гей на коні, всі у путь!* (П.Тичина).

Такі неповні речення слід відрізнити від речень з нульовим присудком, які в значенні минулого і майбутнього часу мають присудок **бути**, наприклад: *Мамо, а скільки підприємств у місті?* (З журн.) – тобто є, а також від безособових речень, де іменник у формі називного відмінка набув значення слова категорії стану й виконує функцію головного члена, наприклад: *Чому ж така мені тривога на роздоріжжю трьох доріг?* (Є.Маланюк).

До семантично і формально неповних речень належать і так звані приєднувальні конструкції, що функціонують як додаткові повідомлення після основного висловлення, наприклад: *І телеграфістку охопив жах. І ще когось.* (О.Довженко); *І слухає мій сум природа. Люба. Щира. Крізь плач. Крізь сміх.* (П.Тичина).

Крім традиційно виділених неповних, розрізняють також видільні неповні або парцельовані [4, 8] – речення, котрі наче виділилися з попереднього повного речення й відокремилися, але супроводять його як дуже наголошене повідомлення. Воно виражається типово у формі якогось другорядного члена.

Утворення дробленого (парцельованого), проте єдиного нерозривного вислову з неповними видільними реченнями – структури найбільш поширені в художній літературі. Наприклад: *Степ квітував. Незайманий, звіку неораний, високотравний.* (О.Гончар); *Йду й читаю рідні імена. Пошепки. Поволі. Поіменно.* (І.Гнатюк).

Вислови з виділеними неповними реченнями освоїлися у журналістських нарисах, наприклад: *Не готувалися до уроку! Зовсім!... Навіть ваші хвалені відмінники.* (З газ.); *Емоції – страшний ворог серця. Навіть здорового.* (А.Амосов). Для тіснішого зв'язку видільних неповних речень з опорним певне слово опорного речення іноді повторюється і стає початковим членом видільного, наприклад: *Так, нам потрібен мир. Мир на своїй землі. Мир на всій планеті.* (З газ.).

Іноді ж, навпаки, застосовується неузгодження форм слів видільних неповних речень з реченням опорним, щоб надати видільним реченням більшої самостійності, наприклад: *Але на цьому вимогливому світі є речі, про які треба говорити відверто й неухильно. Гордість. Цнотливість. Почуття такту. Вміння тримати себе в руках.* (З газ.).

Обірваними (*незакінченими*) неповними називаються речення розпочаті, але з якоїсь причини не закінчені: схвильований мовець не знайшов потрібного слова чи не зміг говорити далі, передумав, хтось перебив тощо.

Семен... Семен... Дивись... Он там... Встає... (М.Коцюбинський) – обірваними реченнями люди виявляли здаля, хто залишився живим після розстрілу німцями.

Незакінчений роздум, який може пізніше пояснюватися або розкриватися: *Борис загинув у повітряному бою, Євген – штурмуючи Берлін. А Георгій...* (З журн.). Розповідь про Георгія йтиме далі в тексті. Отже, обірваність у цій конструкції – стилістичний прийом. У більшості обірвані неповні речення є функціонально виправданими і доцільними.

Останнім часом у мовознавстві з'явилося поняття “вільні синтаксеми” [2, 4], тобто невеликі словосполучення. Такі синтаксеми часто зустрічаються в ролі газетних заголовків і їх слід відрізнити від неповних речень: *У тісному зв'язку з життям.* (З газ.). *На крилах пісні.* (З газ.).

Найчастіше вживаними є неповні двоскладні речення, так як у них пропускається один із головних членів, тоді як другий зберігає структуру речення. Неповнота ж односкладних зустрічається рідше, бо при упущенні головного члена залишаються другорядні, яким потрібно мати найтісніший зв'язок з головним компонентом опорного речення.

На заняттях з сучасної української мови доцільно запропонувати студентам виконати вправи на визначення типів неповних речень.

Виділіть неповні речення, визначте їх типи (контекстуальні, ситуативні, еліптичні;) встановіть, які члени речення пропущені.

1. Примчу, прилину, прилечу – присядем до стола, Запалим блискавку-свічу, щоб третьою була. (М.Луків). 2. Я в серці серця. В серці серця я, І видно як – на всі чотири боки Прорвалися глухонімі потоки. (В.Стус). 3. Де живеш, куличе? – В болоті. – Там же погано? – Я привик. (Номис). 4. А де ж дитина? Побігло десь. Шукає сина, Та плаче мати. І не чуть, де ділося. (Т.Шевченко). 5. Занедбали сини Рідну мовоньку, Не туди бо вони Гнуть головоньку. А поки що чуже розшолопають – Чого вміли, то вже Не второпають. (П.Грабовський). 6. Шумить діброва на горі, та тільки жалю мені завдає. (І.Н.-Левицький). 7. Була дівка як огірочок, а стала, немов черниця. Схудла, мовчить і до батька жаль має... (М.Коцюбинський). 8. У хаті свято. Світиться ялинка... Співає хрипло заграна платівка – Виповідає радощі й жалі. Про тих співає, хто у небі й морі, Про тих, кого сьогодні тут нема... (М.Луків). 9. Люди розуміють лише ті страждання, Від яких помирають. (А.Мюссе). 10. Треба бути щедрим і вимогливим до себе. (О.Довженко).

Визначити типи неповних речень.

Ой не квітни, весно, – мій народ в кайданах, Мій народ в задумі, очі його в струмі, Серце його в ранах, А життя в туманах... (О.Олесь). 2. О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! Вгорі спинися, Осяй мій край і розлетися дощами судними (О.Олесь). 3. Те не дивно, що так шумно, що раз по раз блись та гряк! (А.Метлинський). 4. Веселіться, чужі люде! Ох, бо мені годі; Мені втіхи вже не буде, Аж у своїм роді! (Я.Головацький). 5. Таких, як ти, чекають все життя заради миті. (О.Пахльовська). А де ж дитина? Побігло десь. Шукає сина. Та плаче мати. І не чуть, де ділося. (Т. Шевченко). Не хочеться й воликам до дому, бо чують доріженьку до Дону (Я. Шоголів).

Виділити неповні речення, визначити їх типи.

Раз якось на базарі професор із столиці заговорив із дідом, що ягоди привіз:

– То, значить, на Поліссі вродили полуниці?

Я бачу, ви з-над Снові, із хутора Рогіз.

Дід витріщає очі – і як це може бути?

– То ви з Рогозу родом? Мо, інженер? Поет?

– Та ні, я просто знаю, як де говорять люди:

прислухаюсь до мови – і в цьому весь секрет. (Д.Білоус).

Портрет у рушниках, старі листи в колоді,

І згадки голубі, і в небі голуби –

Не меркнуть дотепер в її пригаслій вроді

Ті одсвіти його суворой судьби. (М.Луків).

Виділити неповні речення, визначте їх тип. Визначити пропущені члени речення.

Стали чергуватись, кому б піти. Антосьо хотів уже хурмана посилати, як входить бурсак.

– От хто піде! – каже басиста.

– Куди? – питає той.

– По живицю.

– Ов-в-в! Далеко! – озвавсь бурсак. – Аж у город?

– Ні! Тут через п'яту хату.

– Давайте, піду; а за те послухаю.

– Дав йому басиста гроші, а сам побіг. (А.Свидницький).

Проаналізуйте текст, охарактеризуйте типи речень і їх функцію.

А бій кипить... Ось уже пішли до бою з вилами, сокирами, а ворог – стіною-муром налягає, щоб розбити селянські ряди...

— Чорна короговка майнула на Козацькому шляху...

— З батареї б'ють!..

— З вилами, на шлях!

Сіра курява пронизалась свистом куль, упала чорним шаром на обличчя людські...

— Прикладом гада!

Затремтіла під сонцем стеблом зомліла гречка – похитнулася назад: “Ай!”

Креше полум'я, іскриться, і в диму, як чорні примари, мріють над селом тополі, попелом припалі, жовта, язиката змія блискавкою прорізала дим і...

– Цю-у-уй – цюв-уй... – співають кулі, і рветься пил горбами.

– Юшковці одходять і... куль немає... і... Страшно, рішуче гукнув тоді до селян Чубатенко:

– За погорілі наші хати, за кров братів і волю нашу – вперед!..

Якось невідома сила ревнула по-звіриному з грудей селянських, підняла степом помсту і – пішли: окропили білу гречку з медами гарячою кров'ю, поцілували востаннє горби і...

Сонце здивоване стало: похитнулись вороги!

– Слава, слава! – покотилась луна ярками та долинами.

– Чубатенка нема...

І тінь хрестом лягла на гречці...

– Цю-у-уй – цюв-уй... – співають кулі, і рветься пил горбами... (Григорій Косинка).

Отже, усвідомлення студентами теоретичних засад про неповні речення, виконання ними різного типу вправ і завдань сприятиме усвідомленню семантики таких комунікативів і формуванню вмінь і навичок активного використання їх як в усному, так і в писемному мовленні.

Список використаних джерел

1. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1982. – 242с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368с.
3. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Наук. думка, 1973. – 284с.
4. Каранська П.Л. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 312.
5. Марченко Т. Формальна, семантична і комунікативна неповнота речення // Вісник Львів.ун-ту. Серія філол. – 2004. – Вип. 34. Ч.1. – С.113-119.
6. Пешковський А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Наука, 1956. – 451с.
7. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. – Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання синтаксису. – К.: Вища шк., 1994. – 670с.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія”, 2000. – 752с.

Анотація. У статті розглядаються неповні речення, їх типи, структура та функціонування. Подаються завдання для аналізу неповних речень.

Ключові слова: неповні речення, контекстуальні, еліптичні, обірвані, видільні, парцельовані.

Summary. The features of incomplete suggestions, their structure and functioning, are examined in the article. Tasks are offered for practical determination of types of incomplete suggestions.

Keywords: incomplete suggestions, contextual, elliptic, ragged, видільні, парцельовані.

УДК 811.161.2'367. 625

Карпалюк В.С.

ВСТАВНІ І ВСТАВЛЕНІ КОМПОНЕНТИ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Проблема невідповідності формально-граматичної організації речення та його семантико-інформаційного змісту залишається й досі актуальною для сучасної синтаксичної теорії. Вчені давно помітили той факт, що структура простого речення у випадку його ускладнення здатна передати кілька пропозицій, і його семантико-інформаційний зміст нерідко дорівнює змісту складного речення. Традиційно визначена категорія ускладнення пов'язана із синтаксичним явищем, яке учені узагальнюють у широкій назві – модифікація структури моделі граматично елементарного речення (І.Р. Вихованець, А.П.Загнітко, Л.О.Кадомцева, І.І.Слинко, Н.В.Гуйванюк, К.Ф. Шульжук та ін.). Термін “ускладнення” обіймає багато синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення лише з погляду виходу речення за межі ядерної структури. Традиційно в граматично простому реченні дослідники виділяють декілька видів предикації (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, М.В. Мірченко, Н.В. Гуйванюк, Т.І. Лутак, Г.О. Золотова, Ю.С. Степанова, та ін.). Наявність вторинної предикації виокремлює асиметричні синтаксичні одиниці (прості у складнені речення) і відрізняє речення синтаксично елементарне (монопредикативне), але семантично складне (поліпредикатне, поліпропозитивне) від речення синтаксично неелементарного (поліпредикативного) [2, 84]. Вихідною для розуміння ускладненого простого речення стала концепція І.Р. Вихованця, який розглядає його поряд із